

* सहाय्यक प्राध्यापक ,तत्वज्ञान विभाग ,सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठ,पुणे

संस्कृती या संकल्पनेच्या अनेक व्याख्या आहेत. संस्कृती ही प्रवाही संकल्पना आहे. यामध्ये आता कोणत्या शंका नाही. संस्कृती शब्दाचा अर्थ सातत्याने बदलत असतो तसेच संस्कृती म्हणून समजले जाणारे घटक देखील काळाबरोबर बदलत असतात. तरी देखील एखादी संस्कृती स्वतःचे स्वरूप, लक्षण अबाधित ठेवते त्यामुळे ठरावीक नावाने एखादी विशिष्ट संस्कृती आपणास ओळखता येते. यांचे कारण म्हणजे नवता स्विकारत असतानाच वारसा देखील संस्कृतीमध्ये जपला जातो. ज्याचा केवळ वारसाच अस्तित्वात आहे आणि नवता नाही. ती एक तर लुप्त पावलेली संस्कृती असते किंवा लुप्त पावण्याच्या मार्गावर तरी असते. ज्या आचरण प्रघातामध्ये वारसाच नसतो ती एकतर संस्कृतीच नसते किंवा नवीन संस्कृती म्हणून भविष्यात अस्तित्वात येण्याचा प्रयत्न करत असते. संस्कृतीच्या प्रवाही असण्याने ती जीवंत राहते. अशी जीवंत संस्कृती मानवी जीवन जगण्याच्या नवीन कल्पनांना जन्म देत राहते. वारसा आणि नवता यांच्या तणावातून संस्कृती पुढे जात राहते. या तणावातूनच समाजकारण व राजकारण उभे राहत असते.

Copyright © 2022 The Author(s): This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium for non-commercial use provided the original author and source are credited.

संस्कृती ही मानवी समुहांच्या जीवन जगण्याची रीत असते. माणूस त्याच्या ज्ञान आणि कर्म व्यवहाराच्या आधारे आपले सत्ताशास्त्र अधोरेखित करत असतो. त्याद्वारे जगण्याचे अदृश्य अवकाश तयार करत असतो. वैश्विक, भौतिक अवकाशात तो भौतिक अस्तित्त्व निर्माण करतो. तसेच त्याला जगण्यासाठी जाणिवेचा अवकाश Cognitive space तयार करावा लागतो. जीवनात पुढच्या क्षणांची शाश्वती मिळविण्यासाठी जीवन जगण्याची एक प्रणाली तयार व्हावी लागते. जाणिवेचे मानव निर्मित अवकाश अशी प्रणाली देण्यास मदत करते. असे जर असेल तर संस्कृतीच्या संदर्भात भौतिक अवकाश आणि जाणिवेचे अवकाश महत्वाचे घटक म्हणून लक्षात घ्यावे लागतात. संस्कृती ही अदृश संकल्पना असली तरी काल्पनिक नाही. संस्कृती ही संचाप्रमाणे अदृश्य असून तीचे काम संच संकल्पनेप्रमाणेच असते. मानवी व्यवहाराच्या समानतेनुसार समान व्यवहारांचा एक अदृश्य व अमूर्त संच बनतो. तीच संस्कृती, यामध्ये वर्तन, व्यवहार, जगण्याची, अभिव्यक्तीची, संवादाची प्रणाली समान असते संच जरी अमूर्त असला तरी संस्कृती म्हणून या संचाचे सदस्य व घटक मात्र दृश्य असतात. रोमीला थापर यांच्या

India culture as Heritage या ग्रंथात म्हणतात की culture संस्कृती हे नाम नसून क्रियापद आहे. P.I To culture means to cultivate भारतीय भालांमध्ये देखील संस्कार करणे म्हणजेच काहीतरी नवीन बनविणे असा अर्थ ढोबळ मानने होतो थापर म्हणतात की, संस्कृती म्हणजे नैसर्गिक काय आहे होय. मानवाचे वर्तन यामध्ये मध्यवर्ती असून काही महत्वाचे घटक त्याच्या वर्तनाची प्रणाली विकसीत करतात. एक तर त्याचे स्वतःचे विचार व दुसरा प्रभाव टाकणारा घटक म्हणजे त्याचे वसती स्थान अथवा त्याच्या रहवासाचा भूभाग. संस्कृती मानवाच्या वीचारांनाही दिशा देण्याचे काम करू शकते. अशा वेळी विचारांना प्रभावित करणा—या घटकाला विचारसरणी Ideology म्हणावे लागते ही विचारसरणी अनेक विविध संस्कृतीतील सदस्यांच्या विचारांवर प्रभाव टाकू शकते तसेच संस्कृती संचाला तीची स्वतःची म्हणून देखील विचारसरणी असू शकते. दुसरे म्हणजे मानवाचा अधिवास ज्या भूभागात आहे तो भूभाग व भौगोलिक परिस्थिती त्याच्या उत्पादनाच्या आर्थिक कृतीवर प्रभाव टाकते. विचार आणि भौगोलिकता या दोन अक्षांवर संस्कृतीचा पट उभा राहतो. या दोघांच्या संयुक्त परिणामातून जाणीवेचा आवकाश तयार होत राहतो जीवन जगण्याच्या सुलभतेच्या नित्य प्रयत्नातून नूतन विचार व नूतन उत्पादक व्यवहार घडत जातो व संस्कृती प्रवाहीत राहते. मानवी जाणिवेस भौगोलिक आधिवासाचे स्थान महत्वाचे असते. त्याचे अनुभव जाणिवेत येत असले तरी ते भौगोलिकतेने निश्चित होत असतात. त्याचे आस्तित्व हे वास्तवात भूभागावरच अधोरेखित होत असते. भूभागाचे जाणिवेशी असलेले नाते इतर सजीवांमध्ये देखील स्पष्ट दिसते. थापर म्हणतात, सभ्यता त्या ठरावीक भूभागांवरच विकसीत झालेल्या आहेत, परंतु संस्कृतीला भूगोल आहे पण सीमा नाही भौगोलिक सीमांच्या बाहेर देखील संस्कृती जाऊ शकते असे थापर म्हणतात. पइपक जसे की बौद्ध स्तुपाची किंवा हिंदू मंदीरांची रचना ही आशिया खंडात सर्वत्र पसरलेली दिसते. संस्कृतीच्या निर्माती स्थापत्तीच्या साठी भूभागांची गरज असते परंतु, ती संस्कृती याच भूभागात सीमित होत नाही. तीच्या अंगी असलेल्या प्रवाहीपणाच्या गुणधर्मांमुळे तीचा प्रवाह सर्व दिशांनी जाऊ शकतो.

बहुसांस्कृतिकतावादाचे अभ्यासक भिकु पारेख यांच्या मते मनुष्य हा संस्कृतीने बद्ध असतो. मनुष्य संस्कृतीने रचित जगात राहतो आणि जीवन जगतो तसेच प्रत्येक संस्कृती अर्थ आणि जीवनदृष्टीची स्वतंत्र व्यवस्था बाळगून असते संस्कृतीप्रवाही असते तेव्हा तीचे अंतर्गत अनेक उपप्रवाह असतात. त्यांच्या परस्परांमध्ये संवाद, मंथन चालू असते. अर्थात संस्कृती ही व्यक्तीला अडकवून ठेवते असा याचा अर्थ होत नाही. संस्कृतीच्या सर्व सीमा उल्लंघून जाण्याची मूभा संस्कृतीमध्ये असते.

ब—याचदा संस्कृतीची ओळख धर्माने अधोरेखित होत असते. भूतकाळातधर्माचे मानसाच्या आचरणात व वर्तन व्यवहारांवर नियंत्रण होते. त्यामुळे संस्कृतीच्या अनेकघटकांवर धर्माचा प्रभाव असतो.

अशावेळी त्या धर्माच्याच नावाने संस्कृतीची ओळख प्रस्थापीत होते. हे भारतीय समाजामध्ये जास्त स्पष्ट दिसते संस्कृतीमधील धर्म विरोध हा आधुनिक विचार प्रवाह आहे आधुनिकता परंपरेला व निसर्गाला बाजूला करून जाणिवेचा नवीन आवकाश बनविण्याचा प्रयत्न करत होती. परंतु आधुनिकतेच्या या प्रयोगाला अनेक पातळ्यावर अपयश आल्याने संस्कृतीचे पारंपारिक लघुघटक पुन्हा नव्याने अधोरेखित होऊ लागले. धर्मात सांस्कृतिक सीमा जटील व अभेद्य व्हायला लागतात. संस्कृतीचा प्रवाहीपणा सरळरेलेत होण्याएवढी वर्तुळाकाराच होत राहतो. अशा वेळी रीतीने संस्कृतीचे काही महत्वाचे आयाम निदर्शनास येतात.

आधुनिक प्रश्न: प्राचीन काळी संस्कृती ठरावीक भूभागावर विकसित झाल्या. नंतर त्या इतरत्र पसरत गेल्या. नवीन ठिकाणी बाहेरची संस्कृती आत्मसात केली गेली तर काही ठिकाणी तीला नाकारून पुनश्च स्थानिक संस्कृतीची प्रस्थापना केली गेली. हेच मध्ययुगात ही निदर्शनास येते. भारतात मध्ययुगीन आक्रमणे ही वायव्य प्रांतातून होत होती. यामध्ये अरब, पार्शीयन, पठान, बलुची, तुर्क, मोगल होते तर त्यातले काही राजे भारतात स्थिरावले आणि प्रदीर्घकाळापर्यंत राज्यकर्ते बनले. राजकीय आक्रमणाबरोबर त्यांचे सांस्कृतिक आक्रमण देखील घडत होते. पण हा कालावधी मध्ययुगीन पद्धतीचा असल्याने स्वातंत्र, समता या निकलांवर त्याचे परिक्षण करणे अवघड आहे.

इंग्रजांच्या राजवटीनंतर स्वातंत्र्याची मागणी होत असताना भारतीय अस्मीतेचा प्रश्न महत्वाचा ठरून भारतीयांच्या स्वमुल्यांचा प्रश्न उभा राहिला. युरोपीय विचारांचे वारे वाहत असताना उदारमतवादाच्या अधारे सर्वांचे समान व्यक्तीमूल्य भारतीय समाजात रुजायला लागले. येथे आक्रमक संस्कृती वा पीडीत संस्कृती असा भेद न राहता, आता नवीन भारत नावाच्या राल्ट्रामध्ये राहणा—या सर्वच संस्कृती या भारतीय ठरतात. अंतर संस्कृती संबंधातूनच भारत हे राष्ट्र एकसंध राहू शकते. या संस्कृतीच्या संबंधाचे, नात्याचे आणि संवादाचे तत्त्वज्ञान सांगण्याची गरज निर्माण झाली ही गरज भागविण्याचाच प्रयत्न बहुसांस्कृतिक वादाच्या आधारे केला गेला. तसेच युरोप व अमेरिकेतही घडत होते. म्हणून बहुसांस्कृतिकवाद हा आधुनिक प्रश्नाला उत्तर देण्याचा प्रयत्न करतो.

चार्ल्स टेलर बहुसांस्कृतिकवादाचे प्रसिद्ध अभ्यासक आहेत. त्यांच्या मते आधुनिक विचार विख्यात उदारमतवाद फ्रेंच राज्यकांतीनेतर प्रस्थापित झाला होता. उदारमतवाद हा सामान्यीकरणाकडे जास्त झुकतो. समाज घटकांच्या वैशिष्ट्यांना दुय्यम महत्व देणे ही उदारमतवादाची अट ठरते. उदाहरणार्थ आपण सर्व मानव आहात हे सामान्यीकरण होय पण, मानव असताना तो सींधू संस्कृतीतील मानव असतो, पार्शीयन संस्कृतीतील मानव असतो कींवा आजचा आशियायी संस्कृतीतील मानव असतो हा विचार डावलला जातो. भेदभाव करणे हे उदारमतवादाला मान्य नसते. त्याच्या निराकरणार्थ भौगोलिक सांस्कृतिक वैशिष्टे

नाकारणे क्रमप्राप्त ठरते. परंतू असे झाले तरी ज्या समाज घटकांनी एकत्र येणे अपेक्षित आहे, त्यांना त्यांचे सांस्कृतिक वैशिष्ट्ये त्यामागे सोडणे परवडणारे नसते. त्यामुळे उदारमतवादाला नामुष्कीस सामोरे जावे लागते. कारण सर्व समाजघटकांचा त्याला प्रतीसाद मिळत नाही. भेदभाव करणे जसे अनैतिक व अन्याय कारक असते तसेच भेदाला नाकारणे देखील तीतकेच अन्यायकारक ठरते. कारण येथे अधुनिकतेचे उदारीकरणाचे मीथक सर्व श्रेष्ठ ठरते व शतकानुशतके जपलेली संस्कृती व सांस्कृतिक ओळख दुय्यम ठरते. असे घडणे ही एक हींसा दमण व अनैतिक घटनाच असते. हे लक्षात आल्यानंतर सांस्कृतिक आयाम लक्षात घ्यायला सुरुवात झाली. एका अर्थाने आधुनिकीकरणाच्या संस्कृती सपाटीकरणाच्या प्रक्रियेला बसलेली ही एक प्रकारची खिळच होती.

युरोप व अमेरिकेत वारंवार वांशीक मुद्दयावरून उफाळून येणारा वांशीक संघर्ष हा प्रश्न गंभीर होत असताना त्यावर उपाय शोधण्याचा प्रयत्न आलीकडील काळात बहुसांस्कृतिक वादाच्या अधारे झाला. समाजशास्त्र आणि राज्यशास्त्रामध्ये बहुसांस्कृतिक वादाने सामाजिक व राजकीय समस्या समजून घेण्याचा व सोडविण्याचा प्रयत्न झाला. तसेच तत्त्वज्ञानामध्ये देखिली या संबंधी चर्चा व्हायला लागली. बहुसांस्कृतिकता वादाच्या संदर्भात तत्त्वज्ञानातील चर्चा समाजाच्या सत्ताशास्त्रीय व पद्धतीशास्त्रीय प्रश्नांच्या अंगाने बघता येते. सत्ताशास्त्रीय बहुसांस्कृतिकता की पद्धतीशास्त्रीय बहुसांस्कृतिकता अपेक्षित आहे? सत्ताशास्त्रीय बहुसांस्कृतिकता ही संस्कृतीला नित्य समजले तर पद्धतीशास्त्रीय बहुसांस्कृतिकता ही संस्कृतीला नित्य समजते असे नाही. कोणतीही संस्कृती प्रवाही असते. संस्कृती निर्माण होते तशी ती नष्ट देखिली होत असते. त्यामुळे सत्ताशास्त्रीय बहुसांस्कृतिकतावादा समोर इतर प्रश्न निर्माण होतात. पद्धतीशास्त्रीय बहुसांस्कृतिकतावाद हा समाजातील व सांस्कृतिक विविधतेला स्पष्ट करून दाखवू शकतो. तसेच अनेक संस्कृती एकत्र कशा नांदतात याचे देखिली विश्लेषण करू शकतो. तत्त्वज्ञानात बहुसांस्कृतिकतावादाचे विश्लेषणात्मक अभ्यास होऊ शकतो. परंतु वर्तमानात तो Normative पद्धतीने होणे गरजेचे ठरते.

नॉर्म्याटीव्ह प्रश्न: नॉर्म्याटीव्ह प्रश्न म्हणजे आदर्शनिर्धारिक प्रश्न होय. यामध्ये बहुसांस्कृतिकता वाद हा समाजात अनेक संस्कृतींनी कसे एकत्र राहावे याविलयीच्या नितीशास्त्राची चर्चा अपेक्षित आहे. अर्थात या प्रश्नाचे उत्तर राज्यशास्त्र व समाजशास्त्र देखिली देऊ शकते. परंतु, या प्रश्नाचे तत्त्वज्ञान आपले उत्तर नितीशास्त्राच्या आधारे देते. भारतासारख्या देशात सांस्कृतिक विविधतेची मोठी ऐतिहासिक पार्श्वभूमी आहे. भारतात इतिहासाच्या विविध टप्प्यांवर अनेक संस्कृत्या एकत्र गुण्यागोविंदाने नांदल्या. त्यांचे तत्कालीन मॉडेल ही कदाचित बहुसांस्कृतिकतावादाची आदर्श मॉडेल ठरू शकतात. सम्राट अशोकाच्या इतिहासाकडे पाहिले तर आताच्या बिहारपासून तर भारताच्या पूर्व— पश्चिम कीना—यासहीत

दक्षिण कर्नाटकपर्यंत व वायव्येत मगध देशापर्यंत अशोकाचे राज्य होते. त्यांच्या राज्यातील अनेक संस्कृत्या एकत्र कशा राहू शकल्या? त्याने उदार स्वरूप असलेल्या बौद्धांचा महायान पंथ आपल्या राज्यात प्रमुख आदर्श ठेवला. व बौद्ध नितीशास्त्राच्या आधारे विविध संस्कृत्यांचे सर्व संच बौद्ध या एका बृहदसंचाचे भाग झाले. त्यानंतर शुंग, सातवाहन यांनी देखील अनेक संस्कृत्यांनी बहरलेल्या भुभागावर राज्य केले. त्यावेळी हिंदू धर्माने सर्वसंस्कृतींना एकत्र ठेवले. त्यावेळी हिंदूंचे धर्माशास्त्र हे आचरणाचे नितीनियम अधोरेखीक समजाला आपलासा वाटेल व आपली संस्कृती त्यामध्ये सामाऊ शकेल असा बहुसंच देता आला तर बहुसांस्कृतिकता आबाधित राहते. इस्लामिक बादशहांनी देखील भारतीय भूखंडावर राज्य केले. त्यावेळी इस्लामचा बृहदसंच निर्माण झाला होता. परंतु त्याला बौद्ध व हिंदू इतके यश आलेले नाही. याचे कारण म्हणजे सुरवातीला सांगितलेले भौगोलिक व जाणीव निर्मित अवकाश हे आहे. बहुसांस्कृतीक वाद्यांच्या वर्तमान अभ्यासकांनी या मॉडेलकडे लक्ष देणे गरजेचे आहे. याच अधारे स्वातंत्रवीर सावरकरांचे हिंदुत्व ग्रंथामधील चिंतन अभ्यासने गरजेचे ठरते. संस्कृतीची पावित्राच्या व पूर्वजांच्या स्थानाशी घट्ट नाळ बद्ध असते. अशा वेळेस काही नैसर्गिक अथवा राजकीय कारणामुळे संस्कृत्यांचे स्थलांतर होऊन त्यांना त्यांच्या पावित्राच्या व पूर्वजांच्या स्थानापासून विलग केले गेले तर ती समस्या कायमची हींसा निर्माण करणारी समस्या ठरते. उदाहरण म्हणजे म्हणजे इस्त्राइल व पॅलेस्टाइनचा संघर्ष, स्थत्यांतराच्या अलीकडच्या काळातील समस्या सिरीयामधून युरोपमध्ये होणा—या स्थलांतरात ही दिसते. अशा कारणामुळे स्थलांतर होणा—या लोकांना त्यांच्या संस्कृतीसह स्वीकारणे हे मानवतावादी नितीशास्त्राच्या आधारे सांगता येते. बहुसांस्कृतीकता वादांचा तो महत्वाचा युक्तीवाद ठरतो. सर्व संस्कृत्यांना समानता द्यायला हवी हे जरी खरे असले तरी देखील इतर राजकीय व सामाजीक समस्यांच्यामुळे अशी समानता प्रस्थापित होणे शक्य होत नाही. त्याला कायद्याच्या दबावाने परिस्थिती आटोक्यात आणण्याचा प्रयत्न होता परंतु समाज घटकांच्या मनामध्ये ती समानता प्रस्थापित होत नाही. कायदा हा हींसेच्या धाकाने समानता आणतो पण ती समानता बेगडी राहते. कायदा मागे सांगितल्याप्रमाणे बृहदसंच देऊ शकत नाही. बृहदसंच देणे म्हणजे एक असे नॅटिव्ह देणे की ज्यामध्ये सर्व संस्कृती सामाऊन जातील. अर्थात त्यांच्या भेदासहित हेच मॉडेल वैष्णव सांप्रदायाने आजपर्यंत अबाधित ठेवले. वेदामधील एकूण देवतांच्यापैकी विष्णुही देवता दुय्यम महत्व असलेली होती. परंतु पुढे अनेक शतकांनी पुराणांच्या कथनाद्वारे ती प्रमुख देवता बनली. तीच्या उपासनेच्या उदार पद्धतीने अनेक संस्कृत्या वैष्णव सांप्रदायाला मिळाल्या. विष्णूचे दशावतार हे त्या त्या संस्कृत्यांचे उपास्य दैवत होती. त्या दैवतांच्या नावाने त्या संस्कृत्या ओळखल्या जात होत्या ती दैवते विष्णुचा आवतार आहेत असे सांगून वैष्णव सांप्रदायाने बृहत्संच दिला व त्यामध्ये इतर

लघुसंच सामाऊन घेऊ शकले. या मॉडेलच्या अधारे वैष्णव सांप्रदाय किती वाढला हे महत्वाचे नसून त्याने एका अर्थाने बहुसांस्कृतीकता जपली अर्थात यामध्ये देखील पावित्राचे व पूर्वजांच्या जाणिवेचा हीस्सा मोठा आहे. प्राच्यविद्या संशोधक डॉ.रा.कृ. भांडारकर यांनी त्यांच्या वैष्णवीझम व शैवीझम या पुस्तकात दाखवून दिले आहे. दक्षिण आशियामध्ये वैष्णव संप्रदाय आपल्या प्रचार करत होता. पण तेथे त्याला यश आले नाही. कारण तिकडच्या संस्कृतीची पावित्राची व भौगोलिकतेची जाणीव होय. वर्तमान बहुसांस्कृतीकता वादाचे चर्चा ही वरून खाली येणारी ज्वच क्वूद आहे. ती समाजघटकांतून उध्वदिशेने जाणारी नाही. Bottom up अॅकॅडमियन्स व तत्त्वज्ञांच्या अभ्यासातून ती चर्चा पुढे येते परंतु सर्व संस्कृतींना समान मानून त्यांच्याशी समान व्यवहार करण्याचा निर्णय हा समाज घटकांचा असायला हवा. तसा विचार निर्माण होण्यासाठी केवळ कायदे नव्हेतर कृतिशील शिक्षणातून परिवर्तन करता यायला हवे. परंतु ही अपेक्षा देखील दीवास्वप्नवत ठरते. शिक्षणाचा प्रभाव कीती पडतो हा प्रश्न आहे त्यामुळे बहुसांस्कृतीक प्रभाव कीती पडतो हा प्रश्न आहे. बहुसांस्कृतीक तवादाचेही चिंतन आणि चर्चा इतर अनेक अॅकॅडमिक चर्चेप्रमाणे केवळच विद्यापिठीय वर्तुळांमध्ये सीमित राहण्याचीच शक्यता जास्त वाटते. मुळातच विद्यापिठातील कीती सामाजीक सिद्धांत हे प्रत्यक्ष समाज परिवर्तनाला सुरुवात करतात? या प्रश्नाचे उत्तर समाधानकारक नाही.

संस्कृती ही मानवाच्या सृजनात्मक जीवन जगण्याची रीत असते. परंतु इतिहास या सृजनामधील आनंद मिळून देत नाही. संस्कृती जो संघर्ष करित प्रवाही राहिल्या त्यातून इतिहास घडत गेला. आक्रमणाचा, अन्यायाचा, बंधुतेचा भेदभावाचा, वैभवाचा इतिहास हा जास्त प्रभावी ठरतो. बहुसांस्कृतीकता वादाला इतिहासाची मांडणी करता येणे अवघड आहे. यांमुळेच डॉ. आंबेडकर Associated living चा संदेश देतात. आपण सर्वांनी आपल्या जीवनानुभवांची परस्परंशी देवाण घेवाण केली पाहिजे. यालाच ते Social endosmosis असे म्हणतात.

सांस्कृतिकवाद: संस्कृत्यांतर्गत व आंतरसांस्कृतीक: भारतात विविधता ही संस्कृत्यामध्ये जशी आहे तशीच संस्कृत्यांतर्गत देखील आहे. ही विविधता स्तरीय स्वरूपाची असल्यामुळे पुढे त्या अधारे भेद भावाचा इतिहास निर्माण झाला. याची योग्य जाण म. फुले, शाहू, आंबेडकर यांसारख्या तत्त्वज्ञ सुधारकांना होती. त्यामुळे स्वातंत्र्यपूर्व ब्रीटीश राजवटीमध्ये या आंतर्गत भेदभाव घालविण्यासाठी प्रयत्न केले. तसेच आंबेडकरांनी घटना लिहून स्तरीय रचनेतून पीडीत सामाजीक घटकांना संरक्षण देण्याची कायद्याची व्यवस्था निर्माण केली. भिकु पारेख व इतरही अनेक बहुसांस्कृतीक वादाचे एक उदाहरण म्हणून स्वीकारतात. वर्णीय व्यवस्थेच्या परिणामावर उपाययोजना म्हणून घटनेने काही कलमे घालून दिली आहेत. पण वर्णीय व्यवस्थाही एकाच संस्कृती मध्ये अस्तीत्वात होती. तीला संस्कृत्यांतर्गत

विविधता असे म्हणता येईल. आंतरसांस्कृतिक व संस्कृत्यांतर्गत संबंधांमध्ये भेदभावाचा इतिहास निर्माण झालेला असतो. त्याच्या विवेचनाचे काय करायचे? भारतात समाजाचे स्तर बनविले, स्तरांच्या दर्जाची उतरंड निर्माण केली यात शोषणाचा आलेख उभा आणि आडवा होता. आडव्या आलेखात लिंगभेदाचा आणि शोषणाचा इतिहास निर्माण झाला. यानंतरच्या नैसर्गिक परिणामांची साखळी कशी थांबणार याच्यावर बहुसांस्कृतता वादाचे आकलन विकसित होणे गरजेचे आहे. अनेक आंतरविरोधाना पोटात घालून भारतात अनेक संस्कृती एकत्र विकसित झाल्या व वाढल्या. परकिय संस्कृत्यांची आक्रमणे भारतावर दोन हजारापेक्षा जास्त वर्षांपासून होत आहेत. तरी देखील सर्व संस्कृती भारताने समावून घेतल्या आहेत. भारतीय संस्कृतीचे आक्रमण इतर कोणत्या देशावर झाल्याचा मागील दोन हजार वर्सांत ठळक उदाहरण नाही. त्यामुळे भारतीय संस्कृत्यांमध्ये स्वतःची एक वौचारीक खोली आसावी की ज्यामुळे बहुसांस्कृतिक समाज स्वीकारला गेला. खरेतर पाविभ्याच्या आणि पूर्वजांच्या भूमिवरील आतिक्रमणाला स्थानिक संस्कृती तिब्रतेने विरोध करते. तसे फारसे घडले नाही. आधुनिक कालावधीत संस्कृत्यांतर्गत विरोधाभास कमी करण्यावर भर दिला गेला. यामध्ये आंबेडकरांनी विशद केलेला नितीचा मार्ग जास्त प्रभावी ठरतो. त्यांनी विविधता स्वीकरण्याचा खालून वर जाणारे नितीशास्त्र सांगितले. सर्वांनी बंधुतेने वागायला हवे. यामध्ये आपल्या अनुभवांची देवाणघेवाण घडायला हवी तसेच आपण रोटी व्यवहारात जवळ आले पाहिजे तरच परस्परांबद्दलचा आदर वाढीस लागेल. परस्परांविषयीचा आदर हा संस्कृत्यांना एकसंघ ठेऊ शकतो त्यातून सशक्त राष्ट्र निर्माण होऊ शकते. स्थानिक संस्कृतीवर अतिक्रमण वाटू शकणा—या इतर संस्कृत्यांनी स्थानिकांच्या पितृभूत्वाचा व पुण्यभूत्वाचा आदर ठेवत बंधूभाव जपला तर सांस्कृतिक वैविध्य आंतर्गत व बाह्य स्वरूपात टीकू शकेल. यासाठी बहुसांस्कृतिकवादाचा भारतीय मॉडेल्सचा अभ्यास करत अधिक विकास व्हायला हवा.

Cite This Article:

डॉ. हरिश नवले, (2022) बहुसांस्कृतिक वाद, *Electronic International Interdisciplinary Research Journal*, Volume No XI (Special Issue-1), 1-7